

A POPULARIZACIÓN DA CULTURA

Francisco Díaz-Fierros Viqueira

No ano 1612 Galileo Galilei escribíalle unha carta ao seu amigo o cóengo Paolo Gualdo para informalo sobre unha nova publicación relativa ás manchas solares: “Escribíinna en idioma vulgar porque quero que toda persoa a poida leer”. O libro saía á rúa en lingua toscana e non en latín como era o habitual nas publicacións científicas, feito que foi considerado polos historiadores da ciencia como o comezo da divulgación científica moderna.

Moitos anos despois, en 1930, situariámonos en Galicia, nas terras do Deza. É de noite, e na “Casa do Ferrador” en Lalín, despois da cea, ollamos un fato de rapaces novos, que falan e discuten con paixón con outras persoas de bastante máis idade, que tamén os acompañan na mesa. Dos novos, distinguiríamos, entre outros, a Fermín Bouza Brey, Lois Tobío Fernández, Ramón Martínez López e Xosé Filgueira Valverde. E no grupo de máis idade, atoparíamos a persoeiros da Xeración Nós como Ramón Otero Pedrayo, Daniel Castelao, Vicente Risco ou Florentino López Cuevillas, e profesores da Universidade de Santiago como Luís Iglesias Iglesias, Isidro Parga Pondal ou Ramón Aller Ulloa e, da Pontificia, como Xesús Carro García.

Poden imaxinar xa que estamos a falar dos membros do Seminario de Estudos Galegos ao remate dun día de traballo daquelas xeiras de estudo polas terras de Galicia. O propio Filgueira lembraba con admiración aquelas ceas, nas que:

un diálogo valía por moitas clases e moitos libros. Achegábanse coñecementos, experiencias, sucesos, matinacións... O humor era agudeza. Por veces, pasábanse de man a man uns folios para que cada quen escribise ou ilustrase o anaco dunha tirada de versos...

Nunha daquelas ceas, Filgueira pediulle ao astrónomo Aller unha colaboración en galego sobre un tema da súa especialidade para o boletín católico mensual *Logos* que viñan de crear el e mais Iglesias Vilarelle, en Pontevedra. Ao principio resistiuse ou, cando menos, asustábao a idea de expresar na lingua na que falaba acotío cos seus paisanos aqueles datos e teorías que estaba afeito a comunicar nas revistas da súa especialidade, maiormente en idioma alemán. Ao final, despois de moito insistirle Filgueira, cedeu e comezou a publicación dos seus traballos sobre a honradez, as extrapolacións e a autoridade no mundo da ciencia. Sobre as Ce-feidas e os distintos xeitos de mirar e mais de entender o universo. Neles falouse

por primeira vez en Galicia e, en galego, dos “quantum”, da teoría da relatividade ou do principio de incerteza. Neles, a lingua que desde os tempos dos cancioneros amosábase tan acaída para falar dos sentimentos, da vida ou da natureza, agora xurdía como un medio de expresión rigoroso e preciso e tamén suxestivo, que informaba sobre os astros ou da expansión do universo.

Con estes traballos principiaba a divulgación da ciencia no idioma galego e, dalgún xeito tamén, a ciencia comezaba a ser interpretada como algo propio e substancial da cultura galega. Só cando a ciencia sae dos laboratorios e do mundo especializado no que se crea e se fai intelixible para a maioría das persoas pode interpretarse como cultura.

O astrónomo Ramón Aller foi o protagonista singular deste transcendental feito para as letras galegas. Pero detrás del atopábase Xosé Filgueira Valverde, suxerindo, estimulando e animando un proxecto que tiña como horizonte a Galicia e a súa cultura. Como tantas veces fixera xa desde os tempos en que a carón de Losada Diéguez colaborara nos proxectos arqueolóxicos e museolóxicos de Pontevedra. E, sobre todo, desde que en 1923, con dezasete anos, e xunto a outros cinco compañeiros de estudos na Universidade de Santiago, imaxinaron naquela camiñada iniciática cara á Casa Grande do Castro de Ortoño, o Seminario de Estudos Galegos.

A creación desta institución, da que xa se ten falado moito, foi sen dúbida un dos acontecementos máis importantes e transcendentais da cultura galega dos tempos modernos. E xa non tanto polo que fixo, que foi moito e bo, senón, sobre todo, polo que representou e significou como exemplo a seguir nos estudos sobre Galicia. Estudos que procuraban o universal a partir do rigor e a excelencia nos métodos de traballo, pero que procuraban igualmente o local nos obxectivos cara a onde fan dirixidos. Entendían que o coñecemento de Galicia non podía progresar se non se tiña diante como referencia indispensable o saber global e, só cando nos achegásemos a el, poderíamos comezar a falar de que iamos polo bo camiño. Estes galeguistas do Seminario eran homes totalmente abertos ao mundo, europeos convencidos, que podían moverse con soltura e destreza coas máis novidosas teorías da historia, da filoloxía, da arte ou da filosofía. E tamén da ciencia.

Filgueira foi un dos seus fundadores e tamén un dos seus máis activos colaboradores. Dirixiu a Sección de Historia da Literatura na que traballaron sobre os cancioneros, a decadencia das letras galegas, o Romanticismo e a literatura contemporánea. E ademais colaborou coas de historia, etnografía e folclore, arqueoloxía e xeografía e participou nos cursos e xeiras de traballo colectivo que se organizaron. Era claramente un home do Seminario, quizais un dos que máis se impregnou do seu espírito e xeitos de traballo. Era universal nos seus coñecementos pois estaba aberto a múltiples disciplinas pero non esqueceu en ningún momento algo no que foi modelo esta institución: o traballo interdisciplinar e a

necesidade do diálogo entre as diferentes especialidades. Sobre todo nesa difícil relación entre as ciencias e as letras que conviviron sen dificultade e con moito froito dentro do Seminario, facendo bo, case trinta anos antes, o anxeio que Snow formulara sobre o necesario diálogo entre as dúas culturas. O propio Filgueira escribía así do diálogo entre as humanidades e as ciencias no Seminario de Estudos Galegos:

Non somentes soubemos comprendernos, universitariamente, senón que valorámo-lo moito que uns e outros debíamos a isa hirmandade. Comprendíamos que non eran dúas culturas opostas, senón unha soa. Como se dixo no diálogo Jung-Bahr “escoitábanse xa os picos dos que traballaban dunha e doutra banda do túnel”.

E así non sería difícil imaxinar como aprendeu a valorar dentro do Seminario a importancia que tiñan para Galicia todas as disciplinas, mesmo as científicas, diante das que Filgueira amosou sempre unha curiosidade e interese que non eran habituais nos homes de letras. De feito hai entre a súa moi abondosa produción bibliográfica, máis de 30 traballos dedicados ao impacto da ciencia e a técnica en Galicia ou sobre a vida de sinalados científicos galegos. Era moi consciente sobre a necesidade da presenza da ciencia en institucións como o Consello da Cultura Galega e podo asegurarlles que, nunha conversa particular, me transmitiu a súa preocupación de que a Real Academia Galega, despois do pasamento de Parga Pondal e García Sabell ficara sen ningún representante deste fundamental eido do coñecemento cando houbo unha época na que chegou a ter ata seis científicos no Plenario.

Pero dentro do Seminario, Filgueira aprendeu algo máis. Algo, que despois chegou a ser unha constante na súa vizosa produción cultural e que dalgún xeito podería servir para caracterizar o alento moral que sempre estivo detrás de todo o seu traballo a prol de Galicia: a necesidade de que o coñecemento, a ciencia, o saber... deixasen de ser patrimonio exclusivo dos especialistas e chegasen polas canles máis axeitadas ao entendemento de todos.

Filgueira foi un creador de cultura. Da alta cultura. Sobre todo nos seus traballos sobre a literatura medieval, a historia ou o folclore. Era un eficaz e curioso investigador dos máis afastados arquivos, que sabía intuír, explorar e rescatar do esquecemento. E neste labor investigador, as súas achegas á cultura galega foron notables. Pero, sobre todo, onde non tivo parangón entre os estudosos galegos, foi no seu labor de divulgador e popularizador da cultura do país. Nada do que tiña que ver con Galicia éralle alleo.

Como bo divulgador tiña, en primeiro lugar, o don do discernimento e sabía distinguir nos traballos dos outros, o gran da palla. Como bo coñecedor da

metodoloxía científica, que el mesmo practicaba con rigor nos seus traballos, recoñecía de inmediato o que era unha especulación gratuíta do que tiña detrás un labor de arquivo serio ou respondía a unha realidade palpable. Pero tamén, dentro destes datos que viñan contrastados por unha boa investigación sabía escoller aqueles que eran máis significativos e relevantes. En divulgación non se pode caer no erro de querer comunicalo todo. Hai que saber escoller. E Filgueira sabía facelo con especial sensibilidade, sobre todo no relativo ao que el interpretaba como os principais intereses ou necesidades culturais dos galegos.

Nese labor de escolma, sabía salpementar os seus traballos co detalle humano ou a anécdota curiosa e descoñecida, que alixeiraba e facía máis agradable e cercano o dato erudito. Un exemplo témolo na biografía que redactou sobre Rodríguez, o matemático do Bermés, para conmemorar o Día da Hispanidade do ano 1988 en Pontevedra. Despois de explicar os datos coñecidos e contrastados da súa biografía, introduce o detalle humano e pintoresco, lembrando os recordos que deixou entre os seus paisanos da comarca do Deza, onde a súa obsesión pola exactitude das medidas era lendaria e circulaba en forma de pequenas historias como aquela que dicía que cando usaba o teodolito, se se lle metía un papel de fumar debaixo dun pé do aparello, axiña exclamaba: *Ou subíu a terra ou baixou o ceo*.

Pero unha persoa preocupada pola popularización do saber ademais de coñecer ben e discernir axeitadamente os contidos, debía moverse con soltura e seguridade nos diferentes formatos da comunicación. E Filgueira sabía facelo, e facelo moi ben, en case todos eles. Os seus escritos aparecen como “soltos” nos xornais, pequenos ensaios nas revistas, prólogos a libros e exposicións e mesmo na humildade do calendario, como ocorría co *Gaiteiro de Lugo*. Creou editoriais como a de Bibliófilos, ou series como os coidados libríños que editaba cada ano coa Deputación para conmemorar o Día da Hispanidade ou no Consello da Cultura Galega para o Día das Letras Galegas. Montou exposicións, rescatou do esquecemento festas populares e, finalmente, a súa fala, sempre solemne pero acolledora, espallouse por milleiros de conferencias, mesas redondas ou presentacións. Chegou xa maior á revolución dixital, pero de acontecer uns anos antes, seguro que non rexeitaría este medio, crearía un “Blog Filgueira” e a súa escrita fluiría profusa e puntual pola rede desde calquera dominio “punto-gal”.

Pero se hai unha achega, onde a súa vocación como divulgador aparece dun xeito máis evidente, é nos míticos ADRAL. Nacidos como colaboracións periódicas nun xornal galego, colleron a forma de libro como resultado da complicidade e xenerosidade doutro galego egrexio e inesquecible: Isaac Díaz Pardo. Eses nove volumes editados polo Castro constitúen por si mesmos un monumento único e singular da cultura galega, sabia e popular, amena e instrutiva. Deles dicía Basilio Losada que *eran suma de saberes e de amor a Galicia, maravilla tamén de estilo e,*

confesaba, que tiña dous libros de cabeceira *a veira da miña mesíña de noite*: Os “*Ensaíos*”, de *Montaigne*, e os *ADRAL de Filgueira*. Son libros para ler de vagar, a pequenos grolos, para poder saborear aos poucos esa Galicia das lembranzas e dos presentes, do erudito e do popular, do imaxinado e do evidente. Escritos con agarimo e compracencia, coma quen escoita a un amigo falar de algo que nos é moi noso e familiar. O propio Filgueira os definía como:

quintana, portelo e achego que da cabida para que un poida deterse a parolar un anaquiño, sobre esto e aquilo, en lería aberta e vagariña, como quen fala para descansar... a súa unidade ven dada por un fito, Galicia, e polo anxeio de servir a súa cultura.

Fálase de que estamos, ou imos camiño da Sociedade do Coñecemento porque, cada vez máis, a información e os coñecementos son as bases da produción e o poder así como os principais referentes do comportamento social. Aínda que para outros, o que está realmente a ocorrer é que imos, máis ben, cara a unha Sociedade da Ignorancia, xa que o noso descoñecemento sobre un saber que medra exponencialmente é progresivamente maior. Un saber inmenso pero tamén cada vez máis experto e, polo mesmo, sempre máis afastado das nosas capacidades de entendelo.

Nesta situación na que o coñecemento especializado e globalizado camiña por uns vieiros case inaccesibles, e o saber común está caendo na trivialidade dos conceptos “líquidos” e sen fundamento, cada vez son máis necesarios os mediadores culturais, homes íntegros e de amplos horizontes, novos Filgueiras, con capacidade para sintetizar e comunicar a verdadeira cultura.

Para rematar, habería que desexar que dentro dese novo universo cultural que nos agarda, onde o global parece enchelo todo co seu esmagador poder, que estes homes saiban tamén e, sobre todo, recoñezan e poñan en valor o que, como galegos, nos distingue e nos dignifica. Que teñan o acerto, como tivo D. Xosé Fernando Filgueira Valverde, de falar de Galicia con verbas amigas e cultas, que cheguen a todos e que sirvan para reforzar ese necesario diálogo entre a tradición e a modernidade, entre o local e o global, entre o efímero e o permanente, entre as letras e as ciencias. Sería o mellor legado que lle poderíamos deixar ás futuras xeracións.